

Доценко Олена

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). – Симферополь: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2010. - № 2. – Ч. 2. 19 – 23.

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ

Функціонування мов у більшості країн визначається мовною політикою – свідомим і цілеспрямованим керівництвом суспільною мовною діяльністю, а також впливом держави на повсякденне мовлення з метою його удосконалення як найважливішого засобу спілкування й показника загальної культури людини. З погляду мовної політики актуальними є такі чинники: законодавче регулювання мовних процесів; нормативність і стилістична диференціація літературної мови; взірцевість мови друкованих та електронних ЗМІ, державних документів, парламентських виступів, виступів провідних політичних діячів; підвищення мовної культури в середній і вищій школі; систематична й планомірна пропаганда лінгвістичних знань у пресі, по радіо, на телебаченні; урахування проблем багатомовності, мовних прав представників етнічних меншин; створення громадських та державних організацій, покликаних контролювати й корегувати стан мовної політики.

Л.-Ж. Руссо, посилаючись на роботу Жака Леклера, викладену ним на інтернет-сайті, де наводиться вичерпний опис напрямків мовної політики багатьох країн, пропонує типологію видів мовної політики¹. Основними її розділами є такі: 1) політика асиміляції (політика, що виділяє одну мову на шкоду іншим); 2) політика невтручання; 3) політика виділення офіційної мови (політика, що віддає перевагу мові, визначеній як офіційна); 4) секторна політика; 5) політика диференційованого юридичного статусу (розширення прав офіційної мови й обмеження прав інших мов); 6) політика двомовності або тримовності (статус рівноправності мов); 7) політика стратегічної багатомовності (прагматична політика, спрямована на забезпечення ефективного спілкування між людьми, що говорять різними мовами);

8) політика інтернаціоналізації мови, що застосовується до мов великих співтовариств; 9) мовна політика змішаного типу (одночасне застосування різних типів втручання).

Відповідно до цієї класифікації мовну політику України можна визначити як політику диференційованого юридичного статусу. Однак, зважаючи на недосконалість мовного законодавства і постійний вплив на мовну ситуацію політичного чинника, на жаль, однозначно кваліфікувати мовну політику нашої держави неможна. Спробуємо абстрагуватися від мовних провокацій, спрямованих на розкол суспільства на Західну і Східну Україну й визначитися з об'єктивними чинниками, які впливають чи могли б впливати на функціонування мов у країні.

В Україні використання мов регулюється такими нормативними актами: Конституцією України; Законом України “Про мови в Українській РСР” від 28.10.1989; Рішенням Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення статті 10 Конституції України від 14.12.1999 № 10-рп/99; Державною програмою розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 2003.10.02 № 1546; Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, ратифікованою Верховною Радою України 15 травня 2003 р.; Рамковою конвенцією Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року, ратифікованою Верховною Радою України 9 грудня 1997 р.; Конвенцією про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, укладеною 21 жовтня 1994 р. в Москві державами Співдружності Незалежних Держав за участю України; іншими спеціальними та відомчими документами.

Конституцією України, зокрема частинами 1 та 2 ст. 10, закріплено статус української мови як державної: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”.

Третя та четверта частини ст. 10 Конституції визначають гарантії розвитку та використання російської, інших мов національних меншин України та вивчення громадянами України мов міжнародного спілкування: “В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування”.

Проте Конституцією не визначено поняття “державна мова” й особливості її використання в Україні. Це призвело до непорозумінь у застосуванні ст. 10 Конституції України і зумовило необхідність її тлумачення Конституційним Судом України, рішенням якого від 14 грудня 1999 року визначено: “1. Положення ч.1 ст. 10 КУ, за яким “державною мовою в Україні є українська мова”, треба розуміти так, що українська мова як державна є обов’язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 КУ)... 2. Виходячи з положень ст. 10 КУ та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних та комунальних навчальних закладах України є українська мова. У державних та комунальних навчальних закладах поряд з державною мовою відповідно до положень КУ, зокрема ч. 53, та законів України в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин”. Конституційний Суд України надає й офіційне тлумачення поняття “державна мова”: “під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов’язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя”.

Крім того, Основний Закон визначає, що Україна гарантує розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів та

національних меншин, дбає про задоволення національно-культурних та мовних потреб українців, які живуть за межами держави. У Конституції йдеться також про обов'язковість володіння державною мовою представниками різних гілок влади. Зокрема у ст. 103 зазначається: “Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою”. Статтями 127 та 148 передбачено, що державною мовою мають володіти професійні судді та судді Конституційного Суду України.

На жаль, Конституцією не визначено обов'язковість володіння державною мовою представниками законодавчої та виконавчої влади. Щоправда, як зазначає М.В. Костицький, “статтею 1.0.3 її (Верховної Ради України – О.Д.) Регламенту встановлюється, що “...робота Верховної Ради України ведеться державною мовою”, а “у разі, коли промовець не володіє державною мовою, він має право виступати іншою мовою. Про свій намір виступати іншою мовою промовець завчасно повідомляє головуєчого на засіданні у заяві на виступ, якщо бажає, щоб було забезпечено переклад його виступу українською мовою. Секретаріат Верховної ради України забезпечує переклад його виступу українською мовою”. Отже, згідно з Регламентом Верховної Ради України є цілком нормальним, якщо народний депутат не володіє державною мовою”². У праві рідко використовується принцип аналогії, але ми не правники, а лінгвісти, тому дозволю вжити аналогію, яка безвідмовно діє навіть на російськомовних пересічних українців (не на можновладців): уявімо британського лорда, який у парламенті своєї країни виступає, наприклад, французькою мовою, чи депутата Державної Думи Російської Федерації, який проголошує парламентську промову про поліпшення життя свого народу українською мовою. Нонсенс! А в Україні це можливо, навіть законодавчо не заборонено.

Не мають жодних зобов'язань щодо володіння державною мовою і депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Проте Законом

України “Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим” передбачено, що “помічником-консультантом депутата може бути лише громадянин України, який має загальну середню, професійно-технічну або вищу освіту і вільно володіє державною мовою”. Аналогічні вимоги висуваються і до помічника-консультанта народного депутата Верховної Ради України (ст. 34 Закону України “Про статус народного депутата України”). Отже, відповідно до чинного законодавства помічник народного депутата України зобов’язаний володіти державною мовою, а депутат – ні.

Нормативний акт, що вже майже 19 років урегулює особливості функціонування мов в Україні, – Закон “Про мови в Українській РСР” – уведено в дію Постановою Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки № 8313-11 від 28.10.1989. Про передумови ухвалення Закону так писала З.Т. Франко: “Потреба в державному статусі української мови в республіці була викликана складною мовною ситуацією, передусім звуженням сфери її функціонування у 30 – 80-і рр. Питання про державний статус української мови було порушено діячами культури, зокрема письменниками на зборах, пленумах і з’їзді СПУ. На установчих зборах Товариства української мови ім. Т. Шевченка 9 – 10.II 1989 (з жовтня 1991 — Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка) схвалено проект Закону, що його згодом доопрацювала робоча група ВР УРСР. Проект документа було опубліковано 5.IX 1989 для всенародного обговорення”³. Разом із Законом ухвалено постанову Верховної Ради України “Про порядок введення в дію Закону Української РСР “Про мови в Українській РСР”, де зазначено “термін реалізації тих чи тих статей. Закон уведено в дію з 01.01.1990, однак 12 його статей, які стосуються, передусім, регіональних особливостей, передбачено запровадити протягом 3 – 5 років, а 6 – упродовж 5 – 10 років (до 2000). Основні положення Закону знайшли відображення в ст. 10 Конституції України. Після закінчення терміну реалізації Закону можна констатувати певне розширення поля суспільного функціонування української мови як державної, зокрема у сферах

дошкільного виховання, шкільної освіти, діловодства, державних органів і громадських організацій тощо”⁴.

Незважаючи на недосконалість чинного Закону “Про мови”, варто наголосити на тому, що розробляли й ухвалювали його у час романтичного піднесення національної ідеї, тому порівняно з відповідними радянськими ухвалами цей документ є досить прогресивним щодо становлення української мови як державної, забезпечення її безперешкодного функціонування у справочинстві й у суспільному житті в цілому. На основі саме його постулатів було розроблено 10 статтю Конституції України, багато інших документів, завдяки чому українська мова дедалі частіше звучить з вуст молоді, державних службовців. Розглянемо найцікавіші положення мовного закону України з погляду їх слушності та особливостей реалізації.

Статтею 2 Закону підтверджується статус української мови як державної, визначений Конституцією УРСР. Зазначається, що “республіканські і місцеві державні, партійні, громадські організації, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею”. Щоправда, ніде не зазначено переліку цих “необхідних умов”. Хіба що Державною програмою розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки передбачено “розроблення і впровадження механізму забезпечення поглиблення знань з української мови та її використання у процесі виконання державними службовцями посадових обов'язків”, на що, наприклад, 2007 року планувалося виділити з держбюджету 50 тисяч гривень. Дійсно, у деяких навчальних закладах проводяться курси підвищення кваліфікації державних службовців, де з-поміж інших дисциплін викладається й українська мова (наприклад, у Київському національному університеті внутрішніх справ). Однак спеціалізованих курсів знайти неможливо.

Стаття 5 “Право громадян користуватися будь-якою мовою” закріплює право громадян “звертатися до державних, партійних, громадських органів,

підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятою для сторін.

Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадян з посиланням на незнання мови його звернення тягне за собою відповідальність за чинним законодавством.

...За бажанням громадянина... рішення по суті звернення... може бути видане йому в перекладі російською мовою”. Це положення закріплене Законом України “Про звернення громадян” і реалізується практично повною мірою.

Стаття 6: службові особи зобов’язані володіти українською та російською мовами, іншими мовами, якими працює орган, в обсязі, достатньому для виконання службових обов’язків. Якщо вона ними не володіє, їй слід їх вивчити після прийому на роботу. Цікаво, що ця норма для українського законодавства не є новою. Аналогічні настанови існували в період українізації. Щоправда, тоді більш чітко було вписано умови, за яких державні службовці могли обіймати державні посади: *“Приймати на державну службу тих осіб, що не володіють українською мовою і знову вступають, можна виключно зі спеціального в кожному випадкові спеціально зареєстрованого дозволу в центрі — Народного комісара та керівників центральних установ, а в губерніях і округах — Голгубвиконкому й Голокрвиконкому, і при тому ж доконечним зобов’язанням для кожного, хто вступає знову, вивчити українську мову протягом 6 місяців з дня вступу на службу”⁵.*

Мовний закон став “революційним” і в науковій галузі: у ньому вперше за сімдесят років радянської влади було визнано українську мову мовою освіти і науки. До 1989 року навіть дисертаційні роботи з української мови оформлялися російською.

Крім спеціального закону, спрямованого на врегулювання особливостей функціонування мов в Україні, це питання регламентують й інші нормативні акти.

Законом України “Про Кабінет Міністрів України” передбачено: “Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою” (ст. 7). Аби ця стаття діяла реально, не ігнорувалася можновладцями, до Кабінету Міністрів України не потрапило б чимало російськомовних (а часто й проросійських, а не проукраїнських) чиновників.

Аналогічні мовні зобов'язання відповідно до законодавства мають адвокати (“Адвокатом може бути особа, яка має вищу юридичну освіту, підтверджену дипломом України або відповідно до міжнародних договорів України дипломом іншої країни, стаж роботи у галузі права не менше двох років, володіє державною мовою, склала кваліфікаційні іспити, одержала в Україні свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України” ст. 2 Закону України “Про адвокатуру”), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (“Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні” ст. 5 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”) тощо.

Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” визначає, що “вирішення відповідно до закону питання про мову (мови), якою користуються у своїй роботі рада, її виконавчий орган та яка використовується в офіційних оголошеннях,” – це “виключна компетенція сільських, селищних, міських рад” (ст. 26). Однак, як справедливо зауважує Р.М. Максакова, “регламентація порядку використання державної мови в Україні, передбачена вище на підставі Рішення Конституційного Суду України є нібито зрозумілою і, до того ж, обов'язковою для виконання на всій території України. Але і тут виявляється проблема. Справа в тому, що за теорією конституційного права держава, а в даному випадку у вигляді

уповноваженого органу – Конституційного Суду України, не може зобов'язувати органи місцевого самоврядування використовувати при здійсненні повноважень державну мову. Адже державна мова - це основна, головна робоча мова держави, її органів та посадових осіб, на якій видають державно-правові акти та здійснюється державне діловодство. Державна мова є обов'язковою лише в сфері діяльності державних органів; ніхто не має права зобов'язувати її в якості примусово-обов'язкової таким інститутам громадянського суспільства, як: підприємництво, суспільні об'єднання, місцеве самоврядування, адвокатура, соціальні установи та ін.⁶. Тобто, згідно з положеннями теорії конституційного права діловодство органів місцевого самоврядування не обов'язково повинно вестися державною мовою. Відповідне положення знайшло закріплення в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні" в п. 50 ч. 1 ст. 26 якого визначено, що виключною компетенцією сільських, селищних, міських рад на пленарних засіданнях рад є вирішення питання відповідно до закону про мову, якою користується у своїй роботі рада, її виконавчий орган та яка використовується в офіційних оголошеннях⁷. Але виникає питання для чого за радою закріплено таке повноваження якщо Рішенням Конституційного Суду України чітко визначено, що органи місцевого самоврядування повинні здійснювати свою роботу державною мовою. В такому разі положення Закону про місцеве самоврядування повинні закріплювати за місцевими радами право визначати, яку мову поряд з державною вони будуть використовувати в своїй роботі". Таким чином, слід уточнити деякі формулювання Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні"⁸.

Вибір мови роботи органів місцевого самоврядування ними самими провокує ще одну проблему, на яку поки-що чомусь ніхто не звертав уваги. Законом України "Про ратифікацію Європейської хартії національних мов та мов меншин" визначено перелік таких мов, на які поширюється дія ратифікованої Хартії. З-поміж них особливу увагу привертають мови народів, які давно переселилися на територію сучасної України, живуть

компактно: німців, греків, болгар, вірмен. Відомо, що в таких ситуаціях переселенці зберігають свою мову в “законсервованому” стані, тобто такі мови не використовуються у тих сферах життя суспільства, які є особливо мінливими й спричиняють поповнення лексичної системи новими власними й запозиченими словами, зміну граматичної підсистеми мови. Такі народи користуються своєю рідною мовою переважно в побутовому спілкуванні. Це призводить до того, що, наприклад, німецька мова українських німців кардинально відрізняється від сучасної літературної німецької мови, норми якої кодифіковані в Німеччині. Тоді виникає запитання: який варіант обрати для навчання в навчальних закладах різних рівнів акредитації, яку німецьку мову використовувати як мову справочинства органами місцевого самоврядування в місцях компактного проживання українських німців: їхню рідну мову, далеку від літературної німецької мови, чи літературну німецьку мову, малозрозумілу їм. Очевидно, ті, хто ухвалював відповідні мовні статті мовних законів, не замислювалися над цим. До уваги бралася лише російська мова, яка традиційно викладалася й викладається у багатьох, так званих російськомовних, регіонах України.

Відповідно до ст. 19 Кримінально-процесуального кодексу України від 1960 року “Судочинство провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. Особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом. Слідчі і судові документи, відповідно до встановленого цим Кодексом порядку, вручаються обвинуваченому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє”. Вимоги Цивільного процесуального Кодексу України, ухваленого 2004 року, щодо мови судового провадження більш однозначні: “1. Цивільне судочинство здійснюється державною мовою. 2. Особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною

мовою, у порядку, встановленому цим Кодексом, мають право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому цим Кодексом. 3. Судові документи складаються державною мовою” (ст. 7). Стаття 15 Кодексу адміністративного судочинства України висуває аналогічні вимоги.

Законодавство також регламентує мовну політику в галузі телерадіомовлення. Так, ст. 10 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” визначає вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій: “1. Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою. 2. Мовлення на певні регіони може здійснюватися також мовою національних меншин, що компактно проживають на даній території. 3. Якщо мова оригіналу (або дублювання) фільму та/чи іншої програми (передачі) не є українською, такі фільми та/чи програми (передачі) транслюються за умови звукового дублювання їх державною мовою. 4. Для загальнонаціонального мовлення частка ефірного часу, коли мовлення ведеться українською мовою, має становити не менше 75 відсотків загального обсягу добового мовлення. 5. Мовлення на зарубіжну аудиторію ведеться українською і відповідною іноземною мовами”. Гострі баталії точаться зараз в Україні щодо впровадження ч. 3 цієї статті. Причому більшість стурбованих зневажанням російської мови українців у щирих розмовах зізнаються, що фільми дубльовані українською мовою (в тому числі російські), які транслюються на телебаченні, їх не дратує, а в кінотеатри, яких зараз переважно й стосується ця дискусія (російськими й проросійськими українськими засобами масової інформації активно поширюється інформація про закривання кінотеатрів через таке дублювання), вони ходять вкрай рідко. То в чому проблема? Хіба-що в якості дублювання.

Законодавець висуває вимоги і до мови друкованих ЗМІ. Щоправда, ці вимоги більш однозначні щодо стилю і лексики друкованої продукції. Вибір

мови тут чітко не регламентовано: “Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами. Стиль і лексика друкованих засобів масової інформації мають відповідати загально визнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається” (ст. 4 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”).

Усвідомлення необхідності розширення сфери функціонування державної мови спонукало Кабінет Міністрів України до розробки й упровадження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України N 1546 від 2 жовтня 2003 р. Метою Програми “є створення належних умов для розвитку і розширення сфери функціонування української мови, виховання шанобливого ставлення до неї, формування патріотизму у громадян України”. Програмою передбачено, зокрема, такі заходи: 1) розроблення і впровадження механізму забезпечення поглиблення знань з української мови та її використання у процесі виконання державними службовцями посадових обов'язків; 2) забезпечення приведення засновниками засобів масової інформації їх діяльності у відповідність з вимогами законодавства про мови; 3) приведення навчально-виховного процесу у дошкільних, загальноосвітніх професійно-технічних та вищих навчальних закладах у відповідність з вимогами законодавства про мови тощо.

15 травня 2003 року Верховна Рада Україна з другої спроби ратифікувала “Європейську хартію регіональних мов або мов меншин”. Відповідно до пункту 2 Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов меншин” № 802-IV від 15.05.2003⁹ “положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської”. Цими мовами дозволяється

оформлення документів і показань свідків у цивільних справах та справах про адміністративні правопорушення, а в разі потреби можна скористатися допомогою перекладача. У кримінальних справах не допускається відмова від прийняття звернення чи свідчення громадян лише на тій підставі, що вони викладені регіональною мовою чи мовою меншини. Органи місцевої чи регіональної влади зобов'язані дозволяти й / або заохочувати опублікування офіційних документів, крім державної мови, регіональною мовою чи мовою меншини. Вони можуть використовувати ці мови в ході дебатів на сесіях їх представницьких органів, що не виключає можливість використання у таких випадках державної мови. Проте з ратифікацією Хартії в Україні пов'язано чимало проблем, зумовлених неоднозначним тлумаченням положень документа. Це призвело до порушення питання про необхідність перегляду положень Хартії щодо їх відповідності Закону “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов меншин” і законодавству України в цілому. Як зауважує І.Б. Усенко, “в числі інших критичних зауважень, стверджувалося, що, нехтуючи необхідністю диференційованого підходу до оцінки фактичного стану окремих мов, закон передбачає застосування абсолютно тотожних заходів особистого захисту до всіх згадуваних у ньому мов. Водночас, на думку критиків, такі мови, як болгарська, молдовська, німецька, польська, російська, румунська, словацька та угорська, не потребують особливого захисту. Вони є офіційними у відповідних державних і, з огляду на свій статус, мають необхідний державний захист. У межах України також не існує перешкод для застосування цих мов представниками відповідних національних меншин у місцях їх компактного проживання. Стан мов цих меншин в Україні цілком задовільний, оскільки українське законодавство і практика традиційно приділяють пильну увагу захистові прав національних меншин, у тому числі й мовних. Відповідно, переліченим у законі мовам, крім гагаузької, кримськотатарської і, можливо, білоруської, не загрожує зникнення з мовної

карти Європи, і тому щодо них має застосовуватися лише базовий режим захисту”¹⁰.

Окрім мовного законодавства, вагомою складовою мовної політики є нормативність і стилістична диференціація літературної мови. Сучасна українська літературна мова має розгалужену систему стилів, які обслуговують усі сфери життя суспільства, і є унормованим варіантом загальнонародної мови. Засобами унормування української літературної мови є “Український правопис”, розроблений фахівцями Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та Інституту української мови Національної академії наук України і схвалений Національною академією наук України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури і мистецтв України 1993 року, словники, довідники. Однак офіційно-діловий стиль української літературної мови, який обслуговує усне й писемне юридичне мовлення є надзвичайно вимогливим щодо відповідності змісту мовних одиниць реаліям, співвідносним з правничими поняттями, тому він вимагає додаткової регламентації, якою в Україні стали державні стандарти, де закріплено систему вимог до стилю українських нормативних документів: ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять; ДСТУ 4163-2003. Державна уніфікована система документації “Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації”: Вимоги до оформлення документів; ДСТУ 1.5:2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів; ДСТУ 1.2:2003. Національна стандартизація. Правила розроблення національних нормативних документів та інші. Як слушно зауважують Михайло Гінзбург і Анатолій Ганжа, вимоги цих стандартів „разом із правилами “Українського правопису” мають стати дороговказом для всіх, хто викладає, пише науково-технічні тексти, розробляє нормативні документи українською мовою. Оскільки розробники основоположних стандартів національної стандартизації намагалися керуватися викладеними правилами, сам стиль та форма викладу вимог цих

стандартів може бути певним взірцем для розробників інших нормативних документів”¹¹.

Законодавча регламентація використання мов в Україні передбачає визначення понять “державна мова” й “офіційна мова”, дослідження особливостей їх співвідношення. Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та справочинства, громадянських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв’язку та інформатики.

Проблема офіційної двомовності є нагальною для України, особливо у часи політичних протистоянь. Прибічники надання статусу офіційної, а отже, за українським законодавством, і другої державної, російській мові аргументують це найчастіше європейським та канадським досвідом. Однак такий досвід неприйнятний для нашої країни, про що писав Анатолій Погрібний, порівнюючи мовні ситуації Канади й України: “по-перше, тому, що державу там створили емігранти, тобто всі – приїжджі, а по-друге, тому, що узаконення двох офіційних мов (переважаюча англійська та французька – головним чином у провінції Квебек) обернулися для державної цілісності Канади великою небезпекою: у часі референдуму 1997 року ледь-ледь не вистачило голосів, щоб Квебек вийшов зі складу цієї країни, причому загроза її поділу дедалі зростає.

Окрім того, має посутнє значення і те, що обидві державні мови у тій же Канаді – то мови перших колонізаторів того краю, сиріч вони мають реально-історичні підстави для змагальності. А які підстави для цього є у нас, коли на витіснення корінної української претендує мова, яка адміністративно тут насаджувалася і яка сформувалася на великій відстані від нашого краю (у Волго-Окському приріччі), спираючись на зовсім інший мовний субстрат - угро-фінський?

Аж ніяк не можна скидати з рахунку й того, що в тих країнах, де є кілька державних мов, вони не споріднені між собою. Так, у Канаді

англійська мова належить до германської групи мов, а французька – до романської, у Бельгії фламандська – до германської, а французька – до романської. Різні мовні групи у державних мов Швейцарії (до речі, кожна з них має свій "тил", якого не має українська, поза межами цієї країни – у Німеччині, Франції, Італії, що є додатковим гарантом вільного розвитку цих мов), а у Фінляндії дві державні мови належать навіть до різних мовних сімей: фінська – до фінно-угорської групи уральської мовної сім'ї, а шведська – до германської групи індоєвропейської сім'ї. А ось у Нідерландах, де живе 11% фламандців, їхня мова державною не проголошена. Чому? Тому, що вона близька до тієї, що є державною (нідерландської або голландської), тому що обидві ці мови належать до однієї – германської мовної групи. Окрім того, фламандська мова має статус державної у сусідній Бельгії, де й проживає основна маса фламандців.

З усього цього слід зробити висновок, що світовий досвід потверджує уникання ситуації, за якої статус державних у тій або іншій країні мали б споріднені мови, як-от у випадку з українською та російською, що обидві належать до східнослов'янських. Це – реальний запобіжний засіб супроти витіснення однієї мови іншою, супроти їхнього протистояння”¹².

Показовим з погляду визначення статусу мови корінного народу країни є досвід Польщі. Усвідомлюючи вплив на функціонування польської мови процесу глобалізації, Парламент Республіки Польща 7 жовтня 1999 року ухвалив Закон “Про польську мову”, у якому, зокрема, йдеться і про адміністративне покарання за порушення вимог закону: „Art. 15. 1. Kto w obrocie prawnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej stosuje wyłącznie obcojęzyczne nazewnictwo towarów i usług, ofert, reklam, instrukcji obsługi, informacji o właściwościach towarów i usług, warunków gwarancji, faktur, rachunków i pokwitowań, z pominięciem polskiej wersji językowej, podlega karze grzywny. 2. W razie ukarania za wykroczenia, o których mowa w ust. 1, można orzec nawiązkę nie wyższą niż 100 000 złotych z przeznaczeniem na Fundusz Promocji Twórczości, ustanowiony na podstawie art. 111 ustawy z dnia 4 lutego

1994 г. о prawie autorskim i prawach pokrewnych”¹³. Жодного нормативного акту, який встановлював би санкції за недотримання мовного законодавства в Україні, немає.

Створення умов для реалізації демократичних принципів забезпечення мовних прав громадян України передусім передбачає визначення статусу мови титульної нації та мов національних меншин. У чинному українському законодавстві визначено поняття “державна мова”. Також у Законі “Про мови в Українській РСР” згадуються поняття “мови інших національностей”, “національна мова”, “мови міжнаціонального спілкування”. Проте виникають проблеми навіть із тлумаченням поняття “державна мова”. На нашу думку, ототожнення поняття “державна” й “офіційна” мова є не зовсім коректним. На це звертає увагу і Ю.Ф. Прадід: “Іноді в юридичній літературі, а часом, на жаль, і в офіційних актах спостерігається занадто вільне поводження з термінологією. Спробуємо проілюструвати сказане на прикладах. У частині першій ст. 10 Конституції України записано, що “державною мовою в Україні є українська мова”, а саме визначення поняття *державна мова*, як уже зазначалося вище, подається в “Коментарі до Конституції України”. Проте ні в тексті Конституції України, ні в офіційному коментарі до неї, ні в Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р.¹⁴ не вживається термін *офіційна мова*, який використовує Конституційний Суд України, подаючи визначення “державної (офіційної) мови” при розгляді питання про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України¹⁵. Парадоксально, але факт в наявності - термін *офіційна мова* в цьому документі вживається лише один раз у зазначеному вище випадку. Виникає закономірне запитання: чи була потреба в його використанні взагалі? Принагідно зауважимо, що “не-узаконений” термін *офіційна мова* іноді, на жаль, використовується і в українській юридичній науці¹⁶.

Ще один приклад. П. 1 ст. 68 Конституції Російської Федерації гласить: "Державною мовою Російської Федерації на всій її території є російська мова". Термін *офіційна мова* теж не використовується в Конституції цієї країни, однак його настійливо вводять в науковий обіг укладачі російських юридичних енциклопедичних праць, використовуючи як синонім до терміна *державна мова*: "У більшості держав (включаючи РФ) поняття "офіційна мова" та "державна мова" повністю збігаються"¹⁷.

Таким чином, висловлені вище міркування дозволяють зробити висновок, що в конституційному праві зарубіжних країн, а це, як правило, стосується багатомовних країн, на позначення визнаної (визнаних) Конституцією або законом мови (мов), якій (яким) державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя й на всій території держави, вживаються терміни *державна мова* або *офіційна мова*.

У деяких країнах у відповідності з їхніми Конституціями допускається паралельне вживання термінів *державна мова* та *офіційна мова*. У цьому випадку термін *офіційна мова* (*офіційні мови*) використовується для позначення визнаної (визнаних) Конституцією або законом мови (мов), якій (яким) державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя, але не на всій території держави, а лише на якійсь певній її частині.

Що стосується України, то згідно з Конституцією допускається вживання лише терміна *державна мова*¹⁸. Отже, потребує законодавчої регламентації розрізнення понять "офіційна мова" та "державна мова", що відповідало б світовій практиці визначення мов, які виконують інтегративну функцію і вживаються у діловому спілкуванні, освіті, науці, публічному мовленні на всій території держави, і мов, що можуть використовуватися як офіційні на обмежених територіях, тобто у внутрішньому справочинстві.

Привертає увагу ще одне положення Рішення Конституційного Суду України у справі про тлумачення 10 статті Конституції. Йдеться про те, що "володіння державною мовою є обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України". Однак ніде не передбачені стандарти володіння

українською мовою громадянами держави, зокрема й державними службовцями, а отже, не зрозуміло, як можна оцінити рівень володіння мовою (володіє чи не володіє). У такій ситуації варто звернутися до досвіду Російської Федерації, яка розробила “Государственный стандарт по русскому языку как иностранному”¹⁹. На думку російських політиків та вчених, необхідність проведення такої роботи зумовлена тим, що „интеграционные процессы в области языковой политики, происходящие в последнее время в мире, выдвинули задачу установления общих уровней владения для одного языка в разных странах и для разных языков в одной стране, что создает основу для обеспечения международного признания языковых сертификатов, эквивалентности академических дипломов.

В настоящее время создана Российская государственная система сертификационных уровней общего владения русским языком как иностранным: базовый уровень (включающий элементарный уровень); первый сертификационный уровень; второй сертификационный уровень; третий сертификационный уровень; четвертый сертификационный уровень.

Российская государственная многоуровневая система тестирования включена в европейскую структуру языкового тестирования ALTE. Уровни владения русским языком как иностранным соотносятся с уровнями владения другими европейскими языками”. Доводиться констатувати, що аналогічна робота в Україні досі не проведена, а отже, на нашу думку, необхідно законодавчо передбачити зобов’язальні норми, які сприяли б виробленню стандартів володіння українською мовою громадянами України різних категорій: пересічними українцями, державними службовцями, представниками найвищих органів державної влади (депутатами Верховної Ради України, міністрами Кабінету Міністрів тощо), Президентом України.

Отже, українське мовне законодавство вкрай недосконале, політично заангажоване, однак, аби воно хоча б наполовину реалізувалося, українська мова як державна врешті змогла б виконувати свою основну функцію – об’єднувальну, а не навпаки.

-
- ¹ Руссо Л.-Ж. Разработка и проведение в жизнь языковой политики // Языковая политика в современном мире. – СПб., 2007. – С. 121.
- ² Костицький М.В. Світоглядні та правові проблеми використання української мови як офіційної // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 12.
- ³ Франко З.Т. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР». // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), Зяблюк та ін. – К.: “Українська енциклопедія”, 2000. – 752 с. – Ел. ресурс: <<http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>>.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення КП і Радянського уряду. 1917 – 1959 рр.: 36. документів. – К., 1959. – Т. 1. – С. 242 – 247.
- ⁶ Мучник А.Г. Комментарий к Конституции Украины. – К.: Парламентское издание, 2003. – Кн. 1. – 400 с. – С. 195.
- ⁷ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. – Ел. ресурс: <www.kiev.rada.ua>.
- ⁸ Максакова Р.М. Проблеми законодавчої регламентації порядку застосування державної мови в Україні // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: Тези доп. II Міжвузівської науково-практ. конф. – К.: КНУВС, 2006. – С. 29 – 32.
- ⁹ Відомості Верховної Ради. – 2003 – N 30. – С. 259.
- ¹⁰ Усенко І.Б. Європейська хартія № 148 в Україні: політичне протистояння та труднощі перекладу // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 17.
- ¹¹ Гінзбург М., Ганжа А. Поліпшення якості нормативних документів – головний чинник зміцнення державного статусу української мови // Вісник Нац. ун-ту "Львів.політ.", № 503, 2004. – С. 20–23.
- ¹² Погрібний А. Ще раз про "двужычье" та світовий досвід мовного облаштування // Матеріали конференцій “Державність української мови і мовний досвід світу”. - Ел. ресурс: <<http://www.vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/08.html>>.
- ¹³ USTAWA z dnia 7 października 1999 o języku polskim – Ел. ресурс: <http://ks.sejm.gov.pl/proc3/ustawy/10_u.htm>.
- ¹⁴ Закон “Про мови в Українській РСР”. – Ел. ресурс: <www.kiev.rada.ua>.
- ¹⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). – Ел. ресурс: <www.kiev.rada.ua>.
- ¹⁶ Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова – правові проблеми // Право України. – 1996. - № 7. – С. 47 – 50.
- ¹⁷ Юридический энциклопедический словарь. – 277 с.
- ¹⁸ Прадід Ю.Ф. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці // У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Еліньо, 2006. – С. 159-160.
- ¹⁹ Государственный стандарт по русскому языку как иностранному: элементарный уровень. – М. – СПб: Златоуст, 2001. - Ел. ресурс: <http://www.zlat.spb.ru/e_book_file/146.pdf>.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено одній з найбільш дискусійних проблем українського суспільства – мовній політиці держави. Проаналізоване українське законодавство, яке регламентує функціонування української та інших мов у країні, його вплив на мовну ситуацію.

SUMMARY

The article is devoted one of the most debatable problems of Ukrainian society – to the linguistic policy of the state. The Ukrainian legislation which regulates functioning of Ukrainian and other languages in a country is analysed, his influence on a linguistic situation.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ім'я, по батькові, прізвище автора – *Доценко Олена Леонідівна*.

Місце роботи – *Академія управління Міністерства внутрішніх справ України*

Посада – *доцент кафедри мовної підготовки та юридичної лінгвістики*.

Науковий ступінь – *кандидат філологічних наук*.

Учене звання – *доцент*.

Поштова адреса: м. Київ, вул. Вербицького, 22/1, кв. 138.

Номер телефону – (044) 560-31-91.

Електронна адреса - dotsenko_olena@ukr.net

dotsenko-kyiv06@yandex.ru

Зацікавлення: проблеми правничої лінгвістики (вербальні та невербальні засоби впливу в судовому дискурсі; законодавче забезпечення функціонування мов в Україні; юридична термінологія), модальність та засоби її вираження, історія мови.